

Zitierhinweis

Kamenec, Ivan: review of: Martina Fiamová, „Slovenská zem patrí do slovenských rúk“. Arizácia pozemkového vlastníctva židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939-1945, Bratislava: Veda, 2015, in: Český časopis historický, 2017, 2, p. 571-574, DOI: 10.15463/rec.864841417

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Martina FIAMOVÁ

„Slovenská zem patří do slovenských ruk.“ Arizácia pozemkového vlastníctva židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939–1945

Bratislava, Veda – Historický ústav SAV 2015, 175 s., ISBN 978-80-224-1446-3.

V monografii Martiny Fiamovej sa po obsahovej stránke prelínajú a navzájom dopĺňajú dva tematické okruhy, ktoré z najrôznejších príčin priťahujú pozornosť nielen historikov a bádateľov z oblasti viacerých spoločenských vied, ale aj politikov a vlastne veľkej časti slovenskej spoločnosti. Je to jednak problematika pozemkového vlastníctva a niekoľkých (v pôvodných predstavách nikdy nerealizovaných) pozemkových reforiem, dotýkajúca sa až do polovice 20. storočia väčšiny slovenského obyvateľstva – to znamená roľníckych vrstiev, jednak citlivá a traumatizujúca téma takzvaného riešenia židovskej otázky (v tomto konkrétnom prípade arizácie pôdy), ktorá je predmetom intenzívneho bádania slovenských historikov už dvadsaťsedem rokov. Autorka vďaka svojmu širokému heuristickému záberu, systematickému a detailnému výskumu, ktorého výsledkom sú aj jej vlastné čiastkové štúdie,¹ v recenzovanej monografii syntetizujúceho charakteru značne posúva dopredu naše vedomosti o oboch spomínaných témach, keď ich navzájom prepája. Je to logický prístup, lebo pozemková reforma na Slovensku z roku 1940 sa vo svojej právnej i praktickej, no aj politickej či sociálnej podobe dotýkala v prvom rade tunajšieho „riešenia“ židovskej otázky.

M. Fiamová však neopakuje už poznané fakty a hodnotenia, ale kriticky prekonáva doterajšiu relatívne bohatú odbornú literatúru. Je zaujímavé, že problematikou slovenskej pozemkovej reformy z roku 1940, ktorá bezprostredne súvisela s arizáciou poľnohospodárskeho majetku v rukách židov, sa zaoberali nielen slovenskí autori Vlastimil Bauch² či Samuel Cambel,³ ale aj českí historici Jiří Doležal⁴ a Jan Rychlík.⁵ Okrem toho existuje aj niekoľko odborných štúdií i nepublikovaných (zväčša diplomových) prác skúmajúcich dané témy na regionálnej úrovni. Autorka sa však opiera predovšetkým o vlastný výskum a exploatuje doteraz menej známe, lepšie povedané málo využité archívne pramene. Medzi nimi zohrávajú asi najdôležitejšiu úlohu fondy Štátneho pozemkového úradu, resp. jemu podriadených nižších úradov, a fond pre správu poľnohospodárskych majetkov, ktorého hlavnou agendou bolo spravovanie arizovanej, t.j. štátom zabranej židovskej poľnohospodárskej

1 Martina FIAMOVÁ, *Arizácia pozemkového vlastníctva Židov na Slovensku. Legislatívny a inštitucionálny základ pozemkovej reformy na a židovských nehnuteľnostiach v rokoch 1939–1945*, Pamät národa 7, 2011, č. 1, s. 20–28; *Štátny pozemkový úrad a jeho miesto v procese arizácie židovského pozemkového majetku*, Pamät národa 8, 2012, s. 3–16; *Presídľovanie vystáhalcov z územia Oravskej priehrady na židovské poľnohospodárske majetky v okresoch Nitra a Hlohovec*, Pamät národa 9, 2013, č. 2, s. 22–31.

2 Vlastimil BAUCH, *Poľnohospodárstvo za slovenského štátu*, Bratislava 1958.

3 Samuel CAMBEL, *Sociálno-ekonomické a politické východiská slovenskej pozemkovej reformy 1938–1945*, Historický časopis 41, 1993, č. 5–6, s. 654–677.

4 Jiří DOLEŽAL, *Príspevek k otázkam pozemkové držby na Slovensku v letech 2. svetovej války*, ČsČH 7, 1959, s. 318–358.

5 Jan RYCHLÍK, *Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938–1945*, Agrikultúra 22, 1989, s. 143–164.

pôdy. Po vzniku vojnovnej Slovenskej republiky takmer päť tisíc židovských obyvateľov malo v držbe 110 tisíc hektárov poľnohospodárskej pôdy, z čoho bolo viac ako 44 tisíc hektárov ornej pôdy,⁶ ktorá sa stala hlavným objektom pozemkovej reformy a najmä neutíchajúceho záujmu slovenských roľníkov o získanie pôdy. Je preto logické, že autorka v monografii venuje pozornosť práve otázke arizácie ornej pôdy. Čitateľovi však trochu chýba viac informácií o arizácii lesnej pôdy. To nie je výčitka, ale konštatovanie. Lesná pôda nebola z hľadiska ekonomických, sociálnych a politických cieľov vlády, resp. očakávania potenciálnych prídelcov takým dôležitým faktorom pozemkovej reformy, akým bola orná pôda.

Je všeobecne známe, že každá pozemková reforma (takou bola aj tá slovenská z roku 1940), ako aj jej doplnujúce alebo z nej vychádzajúce právne i praktické opatrenia, mali okrem ekonomickej a sociálnej stránky aj dôležité politické ciele. Medzi oboma spomínanými rovinami sa spravidla vytváralo isté napätie či konflikty. Zatiaľ čo sama pozemková reforma vždy nesie v sebe isté riziko ohrozenia výšky, resp. kvality poľnohospodárskej výroby a z toho vyplývajúce problémy uspokojivého zásobovania obyvateľstva základnými potravinami, jej politické pozadie podporované oficiálnou propagandou zohráva dôležitú úlohu pri získavaní podpory verejnosti v prospech práve vládnuccich elít a ich režimu. Pozemková reforma z roku 1940 a s ňou spojená parcelácia (arizácia) židovskej pôdy sa odôvodňovala politickými argumentmi, odvolávajúcimi sa na vôľu národa a na lákavé heslá, keď jedno z nich tvorí v ironizujúcej podobe aj hlavný nadpis knihy.

M. Fiamová niekedy málo viditeľný rozpor medzi ekonomickou a politickou stránkou pozemkovej reformy citlivo registruje. Pri jeho rekonštrukcii sa vyhýba zjednodušenému čierno-bielemu videniu, aké bolo často charakteristické pre predchádzajúce práce ovplyvnené úrovňou vtedajšieho poznania a najmä celkovou spoločenskou situáciou, v rámci ktorej vznikali. To jej dovoľuje podať plastický, niekde až detailný obraz priebehu a praktických výsledkov nielen samej pozemkovej reformy, ale aj jej dosahu na spoločnosť a osobitne na arizáciu poľnohospodárskej pôdy nachádzajúcu sa v rukách židovských vlastníkov. Pri arizácii pôdy bolo treba brať do úvahy nielen prvoplánové vylúčenie židovských občanov z hospodárskeho života, ale aj niektoré iné neočakávané faktory, akými bolo napríklad pridelenie ornej pôdy pre takzvaných kolonistov. Tí sa grupovali jednak zo slovenských obyvateľov, ktorí boli vyhnaní z južných území Slovenska zabraných po prvej Viedenskej arbitráži v novembri 1938 horthyovským Maďarskom, jednak to boli prisídlenci zo severného územia Oravy, kde sa začali práce na budovaní veľkej priehrady. Fiamová upozorňuje, že pozemková reforma sa mala vzťahovať aj na pôdu vo vlastníctve cudzích štátnych príslušníkov – bez ohľadu, či to boli alebo neboli židia. Dotklo sa to však iba maďarských občanov, keď aj v tomto prípade vláda uplatnila recipročný princíp ako odpoveď na vyhnanie slovenských kolonistov zo zabratých južných území.

Dôležitou skutočnosťou bolo, že arizácia židovskej poľnohospodárskej pôdy sa nemohla uskutočňovať takými nekvalifikovanými a voluntaristickými metódami, ako sa to dialo pri doslovne divokom odoberaní podnikového, domového a hnuťelného majetku

6 Slovenský národný archív, fond Národný súd, dr. Ján Balko, Tnľud. 46/46, referát J. Balka na zasadnutí Štátnej rady 17. februára 1941.

židovským majiteľom, kde následne dochádzalo k veľkým ekonomickým stratám. Štát si totiž v tomto prípade nemohol dovoliť vážne poruchy v zásobovaní obyvateľstva základnými potravinami, ani znížiť celkovú poľnohospodársku produkciu, ktorá tvorila dôležitú časť exportu slovenského hospodárstva. Spomínané okolnosti však nemali iba ekonomické pozadie. Je istým paradoxom, že v čase prvej vlny deportácií slovenských židovských občanov do nacistických vyhladzovacích táborov od marca do októbra 1942 (teda v čase najintenzívnejších poľnohospodárskych prác), sa nechtiac vytvorili podmienky na aspoň dočasnú, hoci neistú ochranu pre tie ohrozené židovské osoby, ktoré boli zamestnané v poľnohospodárstve. V danej etape, no aj v ďalších dvoch rokoch tu dôležitú úlohu zohrával Fond pre správu poľnohospodárskeho majetku na čele s jeho predsedom Františkom Bošňákom. V rámci Fondu našli zamestnanie stovky židovských obyvateľov. Nešlo tu však o nejaké ciele humánne postoje voči perzekvovaným osobám, ako sa to niekedy snažia interpretovať apologéti vojnovnej Slovenskej republiky a jej režimu, ale o pragmatické zväzanie dobových potrieb a možností štátu.

M. Fiamová aj tu prejavila cit pre objektivitu a proporčnosť, keď nezjednodušuje konanie najdôležitejších osôb svojho výskumu, ale ich individuálne posudzuje bez akejkoľvek snahy o ich démonizovanie či idealizovanie. Vidno to najmä v kapitole, kde vykresľuje politické a ľudské osudy už spomínaného F. Bošňáka, ako aj predsedu Štátneho pozemkového úradu Karola Klinovského. Ten sa pohyboval medzi pomyselnými mantinelmi popredného ľudáckeho funkcionára s antisemitskými názormi, presvedčeného o správnosti úplného vyradenia židov z hospodárskeho a verejného života, a zodpovedného národohospodára, uvedomujúceho si komplikovanosť pozemkovej reformy a jej vzťahu k arizácii židovskej pôdy. V spomínanej situácii sa ocitli v čase holokaustu aj mnohí iní predstavitelia vládneho establišmentu. Mimochodom, táto kapitola je z čitateľského hľadiska vari najpríťažlivejšia, najzaujímavejšia, lebo „poluďstňuje“ inak náročný text knihy, a navyše dáva podnety pre komparáciu a dôvernejšie poznanie celkového „riešenia“ židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1939–1945 aj v iných oblastiach verejného života. Možno, že by do kapitoly patrili aj osobný portrét prvého predsedu Štátneho pozemkového úradu Františka Ševčoviča.

Vnútroštruktúra práce je rozdelená do viacerých, navzájom sa prelínajúcich rovín: právnej, ekonomickej, politickej, personálnej. Akýmsi spojovníkom je tu problematika arizácie židovskej poľnohospodárskej pôdy. Autorka pri svojom výklade uplatňuje raz chronologický, inokedy vecný princíp. Je to náročný prístup, ktorý vedie niekedy k nutnému opakovaniu sa, čomu sa však nedalo celkom vyhnúť a nepôsobí to rušivo. Monografia má z aspektu skúmanej témy celoštátny záber, no zároveň je detailnejšie konkretizovaná, ilustrovaná na regionálnych príkladoch. V jednej z úvodných kapitol autorka zobrazuje právny rozmer pozemkovej reformy, ktorá sa dotýkala nielen problému všeobecného vlastníctva pôdy, ale predovšetkým vyvlastnenia poľnohospodárskeho majetku v rukách židovských občanov.

V ďalších kapitolách autorka rozoberá úlohu, vnútornú štruktúru a výsledky činnosti Štátneho pozemkového úradu, resp. jeho regionálnych pracovných skupín. V tejto súvislosti si všíma aj (málo úspešné) snahy nacistických beráterov zasahovať do procesu pozemkovej reformy na Slovensku v prospech tunajších nemeckých obyvateľov. Zároveň poukazuje na navzájom si konkurujúce kroky vplyvných politických subjektov (Hlinkovej

slovenskej ľudovej strany, Hlinkovej gardy, Deutsche Partei) či najvyšších štátnych úradov vrátane Kancelárie prezidenta republiky v prospech svojich protežantov. Tieto tlaky vzápätí vyvolávali vlnu inštitucionálnych i personálnych kompetenčných sporov a najmä korupciu, ktorá bola pre celý arizačný proces (nielen na Slovensku) charakteristická a trvalo prítomná. Možno, že práve tu bola príležitosť zrovnávať postupy Štátneho pozemkového úradu s činnosťou Ústredného hospodárskeho úradu, ktorý mal na starosti arizáciu židovských podnikov, alebo s činnosťou okresných úradov, ktoré riadili arizáciu židovského domového majetku.

Pozemková reforma a z nej vyplývajúca arizácia poľnohospodárskeho majetku mali na Slovensku ešte jednu príznačnú črtu. Zatiaľ čo arizovanie podnikov a domov prestalo byť od roku 1943 pre záujemcov príťažlivé, snaha získať parcelovanú židovskú pôdu trvala u roľníckych vrstiev obyvateľstva až do konca existencie štátu. V tomto smere autorka koriguje aj predchádzajúce, prinajmenšom trochu zjednodušujúce predstavy o celkovom priebehu arizácie na Slovensku a naznačuje aj jednu stránku o komplikovaných vzťahoch väčšinového obyvateľstva k prenasledovaným židovským spoluobčanom. Doterajšie výskumy totiž ukazujú, že to boli predovšetkým drobní slovenskí roľníci, ktorí na jednej strane usilovali o získanie prídeltu z arizovanej židovskej pôdy, no na druhej strane práve oni najviac zachraňovali s rizikom ohrozenia vlastného života a života svojich rodín, židovské osoby. O týchto súvislostiach autorka síce vo svojej knihe nehovorí, no jej výskumy a závery prinajmenšom inšpirujú ku kladeniu si podobných otázok a k hľadaniu racionálnych odpovedí na ne. To je jeden z najdôležitejších prínosov každej odbornej historickej práce.

Súčastou recenzovanej knihy je šesťnásť príloh, ktoré majú nielen ilustratívny, ale aj samostatný poznávací charakter. Prílohy tvorí text základných právnych noriem vzťahujúcich sa k pozemkovej reforme, úryvky z rokovania parlamentu k danej téme, niekoľko dobových dokumentov a štatistických údajov centrálného i regionálneho charakteru, ako aj tabuľky o výsledkoch pozemkovej reformy z diel vyššie spomínaných autorov. Podobný postup, ako aj viaceré inšpiratívne otázky v samotnom texte naznačujú smery ďalšieho odborného postupu tejto zložitej a zaujímavej problematiky, v ktorej výskume zrejme M. Fiamová alebo iní autori budú ďalej pokračovať a prehľbovať jej poznanie.

Ivan Kamenec

Kateřina KRÁLOVÁ – Hana KUBÁTOVÁ (edd.)

Návraty. Poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy

Univerzita Karlova v Praze, Karolinum 2016, 388 s., ISBN 978-80-246-3271-1.

Zatímco hlavnú pozornosť výskumu obdobia holocaustu bola až donedávna zaměřena predovšetkým na samotné „konečné řešení“ a prípadne dobu predchádzajúcu, autori publikácie *Návraty* sa soustredia na bezprostredné poválečné obdobie – od konce války až po Stalinovu smrť – ako na obdobie, ktoré k príbehu šoa neoddeliteľne patrí, v mnohom je jeho následkom a pokračovaním. Je to nápadné zvlášť v oblasti východní Evropy, kde asimilácie nebola tak